

УДК 34 (091)+343

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1920–1930 РР.)

Людмила МІХНЕВИЧ,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного та адміністративного права

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

SUMMARY

The article is devoted to experience of organization of criminalistics researches of lawyers of Kharkov and Odessa, that came true as part of scientifically-pedagogical activity at the section of criminal right of the Kharkov research department of "Problems of modern right" and at the section of criminology of the Odessa department of the "Modern legal problems" in early soviet era. The basic directions of scientific research, common themes and individual forensic legal research, participation of lawyers of Kharkov and Odessa in preparing comments Soviet codes, in the design of topical issues of the theory and practice of the Soviet criminal law been identified. The basic scientific achievements of criminal scientists-lawyers are set.

Key words: research department, criminal right, criminal process, criminology, codification.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена досвіду організації криміналістичних досліджень юристів Харкова та Одеси, що здійснювалися в межах їхньої науково-педагогічної діяльності при секції кримінального права харківської науково-дослідної кафедри «Проблеми сучасного права» та при секції кримінології одеської кафедри «Сучасні правові проблеми» в ранню радянську добу. Визначено головні напрями наукових пошуків, загальну й індивідуальну тематику криміналістично-правових досліджень, участь правознавців Харкова та Одеси в підготовці коментарів радянських кодексів, у розробці актуальних питань теорії і практики радянського кримінального права. Установлено основні наукові здобутки вчених-криміналістів.

Ключові слова: науково-дослідна кафедра, кримінальне право, кримінальний процес, кримінологія, кодифікація.

Постановка проблеми. Науково-освітня реформа 1920-х рр. у радянській Україні передбачала розмежування освітніх і наукових функцій вищої школи. Університети були ліквідовані, натомість створювалися профільні виші, а для проведення наукових досліджень під егідою Всеукраїнської академії наук (далі – ВУАН) формувалася сітка науково-дослідних установ (кафедр та інститутів). Осередками вищої юридичної освіти стали правові факультети інститутів народного господарства в Києві, Харкові й Одесі. Натомість для організації правових наукових досліджень були засновані науково-дослідні кафедри «Проблеми сучасного права» при Харківському інституті народного господарства (далі – ХІНГ) і «Сучасні правові проблеми» при Одеському інституті народного господарства (далі – ОІНГ). У Київському інституті народного господарства не було створено науково-дослідної кафедри права, то ж київські юристи проводили наукові дослідження, працюючи в правничих установах ВУАН. Стимулом для активних наукових пошуків у 1920-х рр. став інтенсивний розвиток нового радянського законодавства. А прийняття Кримінального (далі – КК УСРР) та Кримінально-процесуального (далі КПК УСРР) кодексів УСРР, розробка Основ кримінального законодавства СРСР та союзних республік особливо активізували кримінально-правові дослідження.

Актуальність теми. Зауважимо, що історія юридичної науки радянської доби в науковій літературі представлена непогано. Вивчалися здобутки як учених вишів, так й Академії наук. Утім досягнення українських правознавців ранньої радянської доби здебільшого висвітлювалися епізодично. Хоча розвиток юридичної науки в стінах правових факультетів інститутів народного господарства та в академічних установах був предметом досліджень А.Й. Рогожина, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, І.Б. Усенка, Л.В. Міхневич, однак наукові здобутки вчених-юристів, співробітників науково-дослідних кафедр права варті окремої уваги й потребують додаткового вивчення.

Тож **метою статті** є аналіз досвіду організації кримінально-правових досліджень харківських та одеських правознавців у 1920-х рр. у межах їхньої науково-педагогічної діяльності в науково-дослідних кафедрах «Проблеми сучасного права» (при ХІНГ) та «Сучасні правові проблеми» (при ОІНГ), визначення основних напрямів тогочасних наукових пошуків, тематики криміналістично-правових досліджень і їх зв'язку із сучасною наукою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед зазначимо, що в ранню радянську добу в умовах зміни суспільно-політичного й економічного устрою держави та посилення державного примусу особливо актуальним ставало наукове вивчення проблем кримінально-правової теорії. Напрацьовувалися нові теоретико-методологічні основи радянської кримінально-правової науки, яка мала сприяти зміцненню законності, правильному застосуванню кримінальних законів, успішній боротьбі зі злочинністю. Діяльність учених-юристів правових факультетів інститутів народного господарства в цей період була тісно пов'язана з роботою законодавчих органів, практичних і наукових установ республіки. Дослідницька робота велася в кількох напрямках: розробка основ радянського кримінального законодавства, широке обговорення проектів кодексів, підготовка наукових коментарів до них, висвітлення теоретичних питань кримінального права та процесу, підготовка оглядів радянського законодавства, бібліографічні розвідки, критика законодавства й теорій кримінального права і процесу буржуазних держав.

Так, для вивчення кримінально-правових проблем у структурі харківської кафедри «Проблеми сучасного права» була створена секція кримінального права. Спочатку вона діяла в складі лише її керівника професора О.Д. Кисельова, який планував досліджувати організацію кримінального розшуку на Заході й у Росії. Згодом М.М. Гродзинський, В.С. Трахтеров, Б.П. Куліков,

Г.І. Волков стали дійсними членами, а В.М. Натансон і Я.К. Белкот-Евмінник – аспірантами секції. Відтак розширювалася й тематика досліджень: розробка проблем радянського кримінального права, яка в цей час велася переважно шляхом широкого обговорення проектів кодексів і підготовки коментарів до них. У 1928–1929 рр. був напрацьований операційний план колективної роботи кафедри, ученим секції пропонувалося вивчати особливості українського кримінального права в системі радянського кримінального права та спрощення кримінального процесу [1, арк. 47].

Співробітники секції мали різний науковий доробок, адже в різний час долучалися до її роботи, різними були і їхні наукові завдання. Але вони брали активну участь в обговоренні проектів радянських кодексів, уносили пропозиції щодо вдосконалення чинного тоді законодавства, досліджували найбільш актуальні питання теорії і практики радянського кримінального права. Так, учасниками комісії щодо складання КК УСРР 1922 р. були професори В.С. Трахтеров і М.М. Гродзинський. У діяльності Комісії з розгляду законодавчих пропозицій, де готувався КК УСРР 1927 р., брав участь В.С. Трахтеров, а в перегляді КПК УСРР – О.Д. Кисельов. Матеріали до коментарів КК УСРР, РРФСР 1922 і 1926–1927 рр. і порівняльний коментар до КК УССР і РРФСР (Х., 1929 р.) готували М.М. Гродзинський, О.Д. Кисельов, В.С. Трахтеров, В.М. Натансон, Г.І. Волков. Водночас М.М. Гродзинський і В.М. Натансон коментували КПК УСРР. Учені секції були активними учасниками Українського юридичного товариства (далі – УЮТ), постійно готували доповіді й дискутували в його засіданнях. Зокрема, відомо про 4 доповіді М.М. Гродзинського і 2 доповіді В.С. Трахтерова.

Звертають на себе увагу й індивідуальні наукові результати співробітників секції. Досліджувати організацію кримінального розшуку, кримінальну поліцію та її успіхи у справі розслідування кримінальних злочинів мав на меті ще в 1921 р. професор О.Д. Кисельов [2, арк. 13]. Він поєднував свою роботу на кафедрі з діяльністю на посаді завідувача відділу техніки і розшуку Укрцентророзвідки Головміліції НКВС УСРР. Практична діяльність забирала значну частку часу й сил ученого. Утім архівні джерела свідчать, що наукову діяльність він не припиняв. Учений готував нариси «Об уголовном розыске в Германии» (1923 р.), «Об успешности уголовного розыска в Западной Европе» (1924 р.) [3, арк. 46].

Професор М.М. Гродзинський виступав у пресі з низкою статей, коментуючи КК УСРР і КПК УСРР. Інші його роботи, зокрема журнальні публікації (за 1920–1930 рр. їх щонайменше 50) торкалися питань кримінального права (рецидив, звична і професійна злочинність, позбавлення волі, кара та соціальний захист, тілесні пошкодження тощо), кримінального процесу (загальне й сумарне судочинство, віддання до суду) та кримінального законодавства іноземних країн (Англії, Італії, Німеччини, Іспанії, Афганістану, Перу, Литви, Естонії, Голландії, Бельгії, Чехословаччини). Особливу увагу вчений приділив проблемі доказів у кримінальному процесі, одна з таких публікацій увійшла до збірника праць кафедри [4]. Він автор низки монографій і популярних посібників: «Преступления против личности» (М., 1924 р.), «Учение о доказательствах и его эволюция» (Х., 1925 р.), «Обвиняемый. Его права и обязанности в процессе» (М., 1926 р.), «Практическое пособие по уголовному процессу (задачи и разъяснения к ним)» (Х., 1925 р.; Х., 1926 р.), «Задачи по советскому уголовному праву» (Х., 1924 р.; Х., 1926 р.; Х., 1927 р.).

Особливе місце в науковому спадку В.С. Трахтерова належить роботам із проблем осудності [5; 6]. Він запропонував формулу неосудності (змішаного типу), яку взя-

ли за основу під час складання КК УСРР 1927 р. і наступних кодексів. Учений брав участь у розробці та науковому коментуванні КК УСРР. Він автор праці «Кримінальна відповідальність психічно-неповновартих» (Х., 1930 р.), яка була надрукована в збірнику «Праці кафедри ...» (кн. 5) [7]. Жваві дискусії викликали його виступи в УЮТ і доповідь «О мерах социальной защиты медицинского характера в новом уголовном кодексе РСФСР», виголошена на засіданні кафедри. Аналізував він і погляди іноземних, зокрема німецьких, юристів на радянське кримінальне право.

У середині 1920-х рр. до праці в секції долучився професор Г.І. Волков, який після смерті професора О.Д. Кисельова став її керівником. Учений досліджував проблеми, які чи не вперше висвітлювалися в науковій літературі, зокрема відповідальність за сукупність злочинів і співучасть у посадових злочинах. Окремим предметом його наукових пошуків була методологія вивчення особистості злочинця. У його доробку є й праця «Уголовное право и рефлексология» (Х., 1928 р.), де вчений здійснив спробу обґрунтувати відповідальність за необережність. Він автор популярних підручників: «Уголовное право (Популярное руководство)» (Х., 1925 р.), «Как ведутся уголовные дела» (Х., 1925 р.) і «Учебный курс уголовного права» (Х., 1930 р.). Професор досліджував тогочасні течії в європейській науці кримінального права й активно рецензував праці буржуазних криміналістів.

Серед опублікованих праць викладача ХІНГ і судового діяча Б.П. Кулікова нам удалося віднайти лише статтю про допит підсудного [8].

Аспірант В.М. Натансон, крім власне вивчення теоретичних питань загальної та спеціальної частин кримінального права, досліджував окремі питання кримінального процесу. Для семінару ХІНГ підготував доповіді: «Гражданский иск в уголовном процессе и четвертый отдел УПК», «Право обвиняемых на «молчание» и Уголовно-процессуальный кодекс», «Привлечение судом свидетеля по делу к уголовной ответственности по обвинению за лжесвидетельство до допроса защитой – стеснение прав обвиняемого (дело Мазурек)» [9, арк. 90]. Він вів практичні заняття з техніки розслідування злочинів у ХІНГ та у Всеукраїнській школі міліції і кримінального розшуку, за цим курсом видав книгу «Основы техники расследования преступлений в конспективном изложении» (Х., 1925 р.). За архівними матеріалами Харківського Губтрибуналу й Губсуду готував працю по радянському доказовому праву. З опублікованих праць відомі його статті про неправосудність вироку [10] і брошури: «Половые преступления по Уголовному кодексу УССР и РСФСР» (Х., 1928 р.), «Преступления против личности» (Х., 1928 р.).

Самостійних наукових праць аспіранта Я.К. Белкот-Евмінника поки не вдалося віднайти, але вже в 1927 р. він розміщував у часопису «Червоне право» огляди про діяльність кафедри, піддаючи глибокому аналізу доповіді, які виголошувалися в засіданнях кафедри, зокрема про «небезпечних дефективних» і про встановлення батьківства за групою крові.

Аналіз кримінально-правових досліджень кафедри буде не повний, якщо не згадати про окремі праці вчених інших секцій. Зокрема, професор О.Ф. Євтихіїв коментував статті КК УСРР про злочини проти порядку управління. Він підготував окрему роботу про раціональність примусової праці без позбавлення волі та дискутував про спрощення судочинства [11; 12]. Професор О.Р. Гюнтер, коментуючи КК УСРР, підготував до видання окремі брошури: «Должностные преступления», «Хозяйственные преступления» «Контрреволюционные преступления» та «Общая часть Уголовного кодекса». Правам підсудного та колізіям позовної і кримінально-правової давності вчений присвятив окремі публікації у «Віснику радянської юстиції».

Асистент правового факультету ХІНГ С.П. Штерман, який працював під керівництвом професора О.Д. Кисельова, теж долучився до роботи секції. Він досліджував питання кримінального права й пенітенціарної науки. Спочатку це були доповіді і статті, зокрема «Уголовная статистика и ее значение в борьбе с преступностью», «Об институте крайней необходимости», «Общественное порицание как мера наказания», «Содержание и метод науки уголовного права», «Основы проекта пенитенциарного кодекса» [13]. У наступні роки в правових часописах з'явилися його статті про кримінально-психологічні кабінети, умовно-дострокове звільнення, корисливі злочини, обман і шахрайство, патронат.

Одеська кафедра «Сучасні правові проблеми» спочатку (в 1923 р.) була створена лише у складі трьох членів: Е.Я. Неміровський (керівник), О.П. Френкель (науковий співробітник), К.А. Чертков (аспірант). У 1923–1924 рр. кафедра мала досліджувати неповнолітніх правопорушників у реформаторіях. Однак конкретні дослідницькі завдання були обмежені тематикою двох її працівників. Розробку питань застосування КК та КПК здійснював Е.Я. Неміровський, а О.П. Френкель досліджувала етіологію злочинності, заходи боротьби зі звичною і професійною злочинністю, пенітенціарну техніку. Натомість аспірант К.А. Чертков вивчав наукову літературу з кримінального права.

Дослідницька робота активізувалася, коли при кафедрі в 1925 р. була створена окрема секція кримінології. Її керівник Е.Я. Неміровський продовжував вивчення особливої частини кримінального права (злочини проти порядку управління, господарські злочини) та питання цивільного позову в кримінальному суді й зміну обвинувачення. О.П. Френкель мала займатися соціальним і психологічним вивченням ув'язнених у місцях позбавлення волі [14, арк. 34]. Аспіранти ж мали готувати наукові доповіді за визначеною тематикою. Так І.В. Кофману були запропоновані теми про небезпечне становище як підставу репресій, про спірні питання науки про замах, про конструкцію підробки та підробку в КК, про заходи проти звичних і професійних лиходіїв і про інститут віддання під суд. М.Л. Руднєв міг писати про неозначені присуди, про відповідальність за необережні делікти, про господарчі злочини, про короткотермінове позбавлення волі та її еквіваленти, досліджувати історію й сучасне становище публічного і приватного обвинувачення [14, арк. 41]. Аспірант С.Л. Риков мав вивчати питання «вільного правотворення судді», стан судді та його ставлення до закону в стародавньому світі, рішення юристів у Стародавньому Римі, суд і звичай, судовий прецедент в Англії, закон і суд в епоху просвітництва й обмеження ролі судді, роль судді в ХІХ ст., аналогію, школу вільного права, найважливіші течії цієї школи, червоне право та соціалістичну правосвідомість, радянські КК і Цивільний кодекс і роль судді при їх дії [15, арк. 900].

Упродовж 1926–1928 рр. секція поповнилася новими кадрами, науковим співробітником став Л.О. Піпер, аспірантами – М.Д. Шаргородський, Межберг, П.Б. Франк, С.М. Цареградський. Тематика досліджень була доповнена розробкою проблем, пов'язаних із Поправно-трудовим кодексом. У 1928–1929 рр. головними темами секції залишалися вивчення радянських кодексів і соціальних факторів злочинності. Учені досліджували суміжні питання карного права та медицини (типи сучасних праволомців, сутність обвинувального процесу, організацію захисту, структуру майнових злочинів) [16, арк. 17]. Натомість повсякденною роботою кафедри мала стати боротьба з буржуазними ідеологічними теоріями і псевдомарксистськими течіями [17, с. 121].

Якщо говорити про наукові результати секції, то спочатку вони були незначними і здебільшого це доповіді

чи окремі індивідуальні наукові розвідки, а згодом співробітники секції створили солідний науковий спадок. Одеські криміналісти, як і їхні харківські колеги, брали участь у складанні коментарів до радянських кодексів. Так, Е.Я. Неміровський готував коментарі до КК УСРС і РРФСР, окремим випуском було видано коментар «Преступления против порядка управления». Статті про злочини проти особистості коментувала О.П. Френкель. Е.Я. Неміровський брав участь і в підготовці коментаря КПК і нових кодексів 1926–1927 рр. Він же разом із О.П. Френкель залучався до обговорення проекту Пенітенціарного кодексу.

Діяльність секції була тісно пов'язана з роботою державних органів і практичних установ. Були налагоджені зв'язки з Окружним судом (М.Л. Руднєв головував у кримінальному касаційному відділі, а С.Л. Риков – у цивільному). Е.Я. Неміровський був членом Одеської колегії захисників. О.П. Френкель організувала й керувала кабінетом соціологічного та психологічного вивчення особистості злочинців при Одеському бупрі.

У січні 1923 р. за підтримки кафедри було відкрито Одеське відділення Українського юридичного товариства (далі – ОВУЮТ). Е.Я. Неміровський був товаришем голови товариства й керівником секції кримінології, а І.В. Кофман – секретарем. Працівники секції активно дискутували в його засіданнях. Зокрема, Е.Я. Неміровський, О.П. Френкель, І.В. Кофман, Межберг і М.Д. Шаргородський виступали з окремими доповідями.

Індивідуальний творчий доробок членів секції також заслуговує на окрему увагу. Так, професор Е.Я. Неміровський опублікував доволі багато праць. Уже в 1924 р. він видав підручник «Советское уголовное право» (у 1926 р. 2-ге видання), у 1923 р. окрему розвідку про спірні питання загальної частини кримінального права опублікував у «Журнале научно-исследовательских кафедр Одессы». Низку статей учений присвятив питанням небезпечного стану особистості, репресій, кримінальній відповідальності лікарів. Актуальними були й виголошені в засіданнях ОВУЮТ його доповіді («О соучастии частных лиц в должностных преступлениях», «О мерах социальной защиты», «Наказание и меры защиты в нашем Уголовном кодексе сравнительно с Итальянским проектом 1921 г.», «Основы уголовного законодательства СССР», «Основные начала уголовного законодательства», «Об уголовной ответственности врачей в связи с вопросом о неосторожности специалистов», «Некоторые спорные вопросы наших новых УК»).

Перші публікації співробітниць кафедри О.П. Френкель торкалися проблем злочинності та її зростання через голод. Працювала дослідниця й над проблемами пенітенціарної науки і практики, опублікувавши за темою відповідну статтю [18]. У зборах, влаштованих управлінням місць позбавлення волі, вона прочитала доповідь «Изучение личности преступника», згодом надрукувала її як окрему розвідку у «Віснику радянської юстиції» (1926 р., № 2). Досліджувала О.П. Френкель і питання про засоби боротьби зі звичною та професійною злочинністю. У 1926 р. нею була видана брошура «Половые преступления» (О., 1926 р.). Дослідниця була активним учасником обговорення та коментування радянських кодексів і роботи ОВУЮТ.

Актуальні питання кримінального права порушував у своїх доповідях в ОВУЮТ аспірант І.В. Кофман. Він вивчав соціологічну школу в кримінальному праві. Дослідив небезпечний стан злочинця, присвятивши цьому питання велику доповідь «Опасное состояние преступника по Уголовному кодексу УСРС, по Основным началам уголовного законодательства СССР и по Итальянскому проекту 1921 г.». На жаль, не вдалося відшукати його

опублікованих праць. Натомість низку робіт із різних питань кримінального права опублікував аспірант М.Л. Руднєв. Він вивчав невизначені вироки, ідеї колективізму в праві. У часопису «Червоне право» за 1927–1928 рр. він розмістив низку статей про патронат, вигнання, заслання й вислання, умовне засудження, анулювання судимості та відшкодування.

Аспірант М.Д. Шаргородський, згодом провідний радянський теоретик у галузі кримінального права та кримінології, у 1920-х рр. вів розробку проблем особливої частини кримінального права. Він опублікував кілька статей про статеві злочини, про суб'єктів посадових злочинів, про евентуальний умисел у контрреволюційних злочинах. Його перші монографічні праці «Новый уголовный кодекс УССР» (Х., 1927 р.) і «Мошенничество в СССР и на Западе» (Х., 1927 р.) теж написані в 1920 р. Він автор і окремих доповідей в ОБУЮТ («Обман при половых преступлениях» (1926), «Принцип состязательности и формальная защита в уголовном процессе» (1928)).

Публікації аспіранта П.Б. Франка переважно стосувалися питань спеціальної частини кримінального права, насамперед трудових злочинів, природи кримінально-трудова вчинків, доведення до самогубства. Серед наукових розвідок аспіранта Межберга відомо про його доповідь в ОБУЮТ «Про небезпечний стан як основу репресії» (1926). Одна з перших робіт аспіранта С.М. Цареградського, згодом очолював інститут радянського будівництва і права, опублікована в 1930 р. у «Віснику радянської юстиції», була присвячена еквівалентності в радянському кримінальному праві.

Висновки. Отже, навіть короткий аналіз діяльності вчених криміналістичних секцій науково-дослідних кафедр права в ранню радянську добу дає підстави стверджувати, що правознавці Харкова й Одеси активно долучалися до вирішення кримінально-правових проблем радянського права. Вони мали й певні наукові результати, які й сьогодні варті уваги й потребують детального вивчення.

Список використаної літератури:

1. Звіт Харківської науково-дослідної кафедри «Проблеми сучасного права» за 1927–28 академічний рік // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 8. – Спр. 433.
2. Отчет о научной работе профессора Александра Дмитриевича Киселева за октябрь 1921 г. // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 476.

3. Отчет профессора А. Киселева // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 476.

4. Гродзинский М.М. К вопросу о косвенных уликах / М.М. Гродзинский // Сборник статей кафедры «Проблемы современного права» и правового факультета Харьковского института народного хозяйства, посвященных памяти академика, профессора В.М. Гордона. – Х., 1927. – С. 313–322.

5. Трахтеров В.С. Формула невменяемости в Уголовном кодексе УССР / В.С. Трахтеров // Вестник советской юстиции. – 1923. – № 5. – С. 122–125; № 6 – С. 152–153.

6. Трахтеров В.С. Уменьшенная вменяемость в советском уголовном праве / В.С. Трахтеров // Право и жизнь. – 1925. – Кн. 7–8. – С. 52–62; Кн. 9–10. – С. 71–78.

7. Трахтеров В.С. Кримінальна відповідальність психічно неповноздатих / В.С. Трахтеров // Праці кафедри «Проблеми сучасного права» та Правничого факультету інституту народного господарства. – Х. : Держтрест «Харполіграф», школа ФЗУ ім. А.В. Багінського, 1930. – Кн. 5. – 256 с.

8. Куликов Б.П. Об условном осуждении / Б.П. Куликов // Вестник советской юстиции. – 1922. – № 2. – С. 31–39.

9. Отчет руководителя научно-исследовательской кафедры Проблемы современного права проф. В.М. Гордона // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 476.

10. Заведующему исследовательской кафедрой В.М. Гордону аспіранта кафедри «Проблеми сучасного права» В.М. Натансона // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 476.

11. Євтихєв О.Ф. Про наближення суду до людности / О.Ф. Євтихєв // Червоне право. – 1926. – № 5. – С. 188–190.

12. Євтихєв О.Ф. Про примусову працю без позбавлення волі / О.Ф. Євтихєв // Вісник радянської юстиції. – 1929. – № 22. – С. 657–659.

13. В Украинском юридическом обществе. Основы проекта пенитенциарного кодекса (Заседание 24-го мая) // Вестник советской юстиции. – 1924. – № 17. – С. 560–563.

14. План роботи кафедри Сучасних правових проблем // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 432.

15. Програма и план роботи аспіранта Рыкова, представленний керівником кафедри // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 5. – Спр. 738.

16. До Наркомосвіти // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 8. – Спр. 431.

17. Бердичевський М.А. В Одеській кафедрі «Сучасних правових проблем» (секція кримінального права) / М.А. Бердичевський // Вісник радянської юстиції. – 1929. – № 4. – С. 121.

18. Френкель Е.П. Убийца в законе, судебной и пенитенциарной практике (Этюд по материалам Одесского Кабинета по изучению преступности) / Е.П. Френкель // Право и Жизнь. – М., 1926. – Книга 1. – С. 63–75.